

Μνήμων

Τόμ. 21 (1999)

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ
ΤΟΥ ΡΗΓΑ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ

doi: [10.12681/mnimon.790](https://doi.org/10.12681/mnimon.790)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ Β. (1999). ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ. *Μνήμων*, 21, 183–200.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.790>

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Ότι η προσωπικότητα, η πολιτική δράση και το συγγραφικό έργο του Ρήγα χρειάζονται νέες —και διαφορετικές— ιστοριογραφικές αναγνώσεις έχει γίνει φανερό και από τις πρόσφατες επιστημονικές βέβαια, επετειακές ωστόσο και αποσπασματικές δημοσιεύσεις και συνεδριακές εισηγήσεις¹: ο επετειακός λόγος έχει αποφέρει έως τώρα μερικές μόνον νέες έρευνες, ενδιαφέρουσες όμως, μολοντί υπαινικτικές, νέες ερμηνείες ή νύξεις ερμηνειών¹: δεν πρόκειται για μομφή· ούτε ο ίδιος έχω τη δυνατότητα να κάνω κάτι περισσότερο². Θα επιχειρήσω μόνον να πλησιάσω την περίπτωση Ρήγα Βελεστινλής από μερικές σχεδόν απάτητες διόδους, αφηγούμενος έναν βίο του· χωρίς να διαθέτω νέες πληροφορίες· νέα ερωτήματα και επιχειρήματα, ίσως.

Ο τίτλος της εισήγησής μου κάνει λόγο για τη «γεωγραφία» της πολιτικής συγκρότησης του Ρήγα· οφείλω να εξηγήσω εξαρχής ότι δεν εννοώ τη φυσική γεωγραφία μόνον παρά και, ή μάλλον κυρίως, το κοινωνικό και ιδεολογικό τοπίο αυτής της συγκρότησης· εννοώ, αλλιώς, και τους τόπους και τις επαγγελματικές ασχολίες και τις κοινωνικές πραγματικότητες του ίδιου του Ρήγα και των σχέσεών του· εννοώ τη «γεωγραφία» ως ένα συνολικό περιβάλλον που

Ανακοίνωση στο Συνέδριο «Ο Ρήγας και η εποχή του. Η κρίση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ο Νέος Ελληνισμός (18ος-19ος αιώνας)», Βελεστίνιο-Βόλος, 10-13 Σεπτεμβρίου 1998. Δημοσιεύεται όπως παρουσιάστηκε. Το ύφος της είναι αυτό του κειμένου που γράφτηκε για να διαβαστεί.

1. Αναφέρομαι κυρίως στα δύο αφιερώματα, της εφημερίδας *Η Καθημερινή* (ένηθο «Επτά ημέρες», 22 Μαρτίου 1998) και του περιοδικού *Αντί* (τ. 652, 16 Ιανουαρίου 1998), που, άνισα καθώς είναι σε ιστοριογραφική ποιότητα και θεματολογική κάλυψη, όχι μόνον μεταξύ τους, αλλά και καθένα από μόνο του, δε μπόρεσαν να αναδείξουν όλες τις όψεις των νέων ζητήσεων σ' αυτό το μεγάλο κεφάλαιο της νεότερης ιστορίας μας.

2. Μια επέτειος σαν αυτήν που καλούμαστε να ικανοποιήσουμε μπορεί να λειτουργήσει για την επιστημονική έρευνα ως ερέθισμα· και ως βιασμός όμως, καθώς δεν είναι πάντοτε οι επετειακές ανάγκες που υποδεικνύουν την προώθηση ορισμένης ερευνητικής θεματολογίας· θέλω να πω: δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι είμαστε έτοιμοι —ή και ότι χρειαζόμαστε ίσως πουν μερικοί— να απαντήσουμε σε νέα ερωτήματα για το Ρήγα.

διαμορφώνεται και διαμορφώνει. Ας δούμε λοιπόν τώρα πώς συγκροτήθηκε και ποια ήταν η πολιτική του Ρήγα· όπως σε μένα φαίνεται ότι πρέπει να τη δούμε.

Στο Βελεστίνο, η οικογένεια του Ρήγα ασφαλώς ήταν ευκατάστατη και μέσω εμπορικών δραστηριοτήτων³ και έπαιζε ή επιθυμούσε να παίζει ρόλο στη διανομή και διαχείριση της τοπικής εξουσίας· πρέπει μάλιστα να αναρωτηθούμε, μολονότι δε διαθέτουμε γι' αυτό ούτε ενδείξεις, αν δεν πρόκειται για μια οικογένεια με τοπική εξουσιαστική παράδοση. Η ερώτηση έχει να κάνει και με το «φιλοπρόδο» του ίδιου και της οικογένειάς του: ότι ο ίδιος ο Ρήγας από νωρίς ασχολήθηκε με το εμπόριο⁴ δεν αρκεί για να εξηγήσει επαρκώς τη φοίτησή του στα μεγάλα πηλιορείτικα σχολεία και, κατόπιν, την επιμόρφωσή του στην Κωνσταντινούπολη· εξαρχής, μια μεγάλη οικογένεια, με ποικίλες οικονομικές δραστηριότητες, στήριξε την εκπαίδευση του «φιλομαθούς» νέου και, μέσω της τοπικής ισχύος της και κάποιων σχέσεων που τη συνόδευαν, ενδεχομένως και μέσω παραδοσιακών διασυνδέσεων, επέτυχε την εισδοχή του σε αρχοντικούς εξουσιαστικούς κύκλους του οθωμανικού κρατικού μηχανισμού.

Με αυτές τις σκέψεις μπορούμε καλύτερα, νομίζω, να κατανοήσουμε τις αφετηρίες του, διαπιστωμένου και αναμφισβήτητου, βαθύτατου αντιοθωμανισμού του Ρήγα: δεν πρόκειται γι' αυτό που ο απλός υπόδουλος μπορεί να αισθάνεται απέναντι στον κατακτητή του, παρά πρόκειται για μια διαρκή σύγκρουση της οικογένειας του Ρήγα με την οθωμανική αρχή στο επίπεδο της τοπικής εξουσίας στην ευρύτερη περιοχή του Βελεστίνου· και δεν ενδιαφέρει εν προκειμένω ποια μορφή έπαιρνε, για ποιο λόγο και πώς εκδηλωνόταν κάθε φορά αυτή η σύγκρουση. Θα πρότεινα μάλιστα να σκεφτούμε μήπως, με πλαίσιο αυτό το κλίμα συγκρούσεων, η «πορεία» του Ρήγα προς την Κωνσταντινούπολη δεν ήταν απλώς η εκδήλωση της νεανικής έφεσης για αναζήτηση περισσότερης ή και άλλης παιδείας και τύχης, αλλά ήταν η φυγή μιας ολόκληρης οικογένειας ή, έστω, τμήματός της και η μετεγκατάστασή της προσωρινά στην Πόλη και κατόπιν στη Βλαχία, σε χώρους δηλαδή για διάφορους λόγους (συνεργασίες, συγγένειες, συμφέροντα) όχι εντελώς ξένους, όπου μεταφέρθηκε και μέρος του πλούτου και των ασχολιών.

Αυτό που υπαινίσσομαι —και πρότεινα για περαιτέρω διερεύνηση— είναι μήπως η εισδοχή, όπως την είπα, του Ρήγα στις αρχοντικές αυλές από μικρή ηλικία και γενικότερα η ευχέρεια με την οποία εμφανίζεται να είχε κινηθεί σε ανώτερο επιπέδου χώρους της πολιτικής, δηλαδή κρατικής, εξουσίας δεν οφειλόταν τόσο και αποκλειστικά στην ευφυΐα και στην παιδεία του, αλλά και σε κάποιας μορφής παραδοσιακές σχέσεις της οικογένειάς του με τον, παραδοσιακό επίσης, χώρο ελληνικής εξουσίας. Με διαφορετικά λόγια: ο Ρήγας

3. Λ. Βρανούσης, *Ρήγας*, Αθήνα, Αετός (Βασική Βιβλιοθήκη 10), 1953, σ. 8.

4. *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι... , παρά Ανωνόμου του Έλληρος*, εν Ιταλία 1806, σ. 49.

γεννήθηκε βέβαια και ανατράφηκε σε ένα φιλοπρόοδο παλαιού τύπου αστικό περιβάλλον του εμπορίου και της βιομηχανίας και απόχτησε υψηλού επιπέδου παιδεία, αλλά η ερμηνεία ότι αυτή η πραγματικότητα από μόνη της μπορούσε να του ανοίξει διάπλατα, σχεδόν αμέσως μόλις έφτασε στην Κωνσταντινούπολη και σε ηλικία το πολύ 25 ετών, την πύλη μιας αρχοντικής αυλής σαν του Αλ. Υψηλάντη, με τη διακεκριμένη ιδιότητα του Γραμματικού, δε μου φαίνεται ούτε απολύτως πειστική, ούτε πλήρης· στο χώρο όπου έως εκείνη τη στιγμή κινήθηκε, θα μου φαινόταν λογικό να ανευρισκόταν κάποια από παράδοση σχέση, έστω και μακρινή, ακόμη και με διαλείμματα, με το περιβάλλον της αρχοντικής, φαναριωτικού τύπου, εξουσίας.

Αν παρακολουθήσουμε το οδοιπορικό του Ρήγα, στο χώρο, στις επαγγελματικές ασχολίες και στις οικονομικές και συγγραφικές-εκδοτικές δραστηριότητες, αν, μ' άλλα λόγια, ανακεφαλιώσουμε τη γεωγραφία του βίου του, δε θα δυσκολευτούμε, πιστεύω, να παρατηρήσουμε και να αποδεσμεύσουμε μερικές από τις κεντρικές προϋποθέσεις της πολιτικής του συγκρότησης. Ο Ρήγας, λόγω του επαγγέλματος του Γραμματικού και του, προφανέστατα αποτελεσματικού, τρόπου με τον οποίο το ασκούσε, έζησε, αφότου εγκατέλειψε τη γενέτειρα περιοχή του, σχεδόν ανελλιπώς σε αρχοντικές και ηγεμονικές αυλές· απ' αυτή τη θέση μπόρεσε να οργανώσει και προσωπικές πολιτικές σχέσεις με πολλές προσωπικότητες της εξουσίας και της διπλωματίας· ώστε ήταν ενημερωμένος για τις εξελίξεις και τις διπλωματικές διεργασίες και συνεργασίες στην Ευρώπη σε ανώτερο επίπεδο· ήταν δηλαδή ο ίδιος ένας κρίκος της εξουσίας σε ευαίσθητες ως προς τις ευρωπαϊκές σχέσεις περιοχές (Κωνσταντινούπολη, Βλαχία κυρίως, Βιέννη), όπου είχε, επιπλέον, πρόσβαση σε ξένες Αυλές μέσω των σχέσεών του με πρεσβείες μεγάλων ευρωπαϊκών κρατών.

Πρέπει λοιπόν, προτείνω, να θεωρήσουμε ότι αυτή η θέση και αυτές οι σχέσεις που είχε και καλλιέργησε ο Ρήγας αποτέλεσαν μια βάση της πολιτικής ιδέας του και του πολιτικού προγράμματός του για την απελευθέρωση της υπόδουλης πατρίδας του και των άλλων βαλκανικών λαών από τον οθωμανικό ζυγό: η Βαλκανική ήταν το μαλακό υπογάστριο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το τμήμα της που οι άλλες ευρωπαϊκές Αυτοκρατορίες είχαν επιδιώξει και εξακολουθούσαν να επιδιώκουν να της αφαιρεθεί, ολόκληρο ή μέρος του· με τον έναν ή τον άλλον τρόπο. Η πολιτική-επαναστατική πρόταση του Ρήγα είναι μια πρόταση αυτοκρατορικού τύπου· όχι εθνικού τύπου —και ας μου επιτραπεί να εξηγήσω σε λίγο. Οι υπάρχουσες εκείνη τη στιγμή τρεις πολυεθνικές με σημερινό λεξιλόγιο Αυτοκρατορίες, η Οθωμανική, η Ρωσική και η Αυστροουγγρική, τις οποίες γνώριζε καλά, όχι μόνον γιατί υπηρετούσε σε χώρους εξουσίας, όπως είπαμε, και είχε διαμορφώσει σχέσεις ανάλογες, αλλά και γιατί τις είχε μελετήσει, μπορούσαν να αποτελέσουν για την πρόταση του Ρήγα εύκολα πρότυπα ως κρατικές οντότητες, όχι ως μορφές κρατικής οργάνωσης και

λειτουργίας· ο σχηματισμός μάλιστα, προς το τέλος της ζωής του, μιας τέταρτης Αυτοκρατορίας, πολυεθνικής επίσης, μέσω των πολέμων του Ναπολέοντα, ενίσχυσε τις προθέσεις και τις προοπτικές του, πολύ περισσότερο που αυτή μπορούσε να εμφανιστεί ως δημιούργημα μιας μεγάλης επανάστασης κατά του δεσποτισμού και με βάση τις ιδέες του Διαφωτισμού, τις οποίες ο Ρήγας είχε ενσωματώσει στην ιδεολογία του και στο πολιτικό του πρόγραμμα, χωρίς αμφιβολία.

Η εφαρμογή όμως των ιδεών —και των πολιτικών ιδεών— του Διαφωτισμού θα γινόταν ακριβώς στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του προτεινόμενου κράτους: ο Ρήγας μοιάζει να πίστευε ότι η απάντηση στον οθωμανικό αυτοκρατορικό δεσποτισμό θα ήταν ο σχηματισμός στο ίδιο το εδαφικό σώμα του μιας άλλης αυτοκρατορίας όπου η «λαϊκή» εξουσία θα αντικαθιστούσε τη δεσποτική· ήταν μια ιδέα επαναστατική με χαρακτηριστικά κοινωνικού αλλά όχι εθνικού τύπου και στο πλαίσιο των ιδεών του Διαφωτισμού⁵· που όμως δεν ήταν απαλλαγμένη ούτε από το σχήμα —και το πνεύμα— της αυτοκρατορίας, ούτε όμως και από πολιτισμικού τύπου διακρίσεις, αφού η Αυτοκρατορία της Βαλκανικής του Ρήγα θα ήταν μια δημοκρατία ελληνική: στη σκέψη του Ρήγα, το αρχαίο ελληνικό κλέος, που έπρεπε να αναβιώσει και να ρυθμίζει τις σχέσεις στη νέα Αυτοκρατορία, ήταν η κυρίαρχη πολιτική και πολιτισμική βάση· ίσως μάλιστα η φάση της επέκτασης ενός ενοποιημένου ελληνισμού, δηλαδή η Αυτοκρατορία των Μακεδόνων και του Μεγάλου Αλεξάνδρου, να περιφέρονταν στο βάθος της —της σκέψης του— ως πρότυπο.

Στο πολιτικό πρόγραμμα και στην επαναστατική πρόταση του Ρήγα η ελληνική αρχαιότητα, το ένδοξο ελληνικό παρελθόν, δε λειτουργεί με διαφωτιστικούς όρους, ως σύνδεση δηλαδή με τα δημοκρατικά ιδεώδη και τα πολιτιστικά επιτεύγματα του παρελθόντος ενός λαού που μεταμορφωνόταν σε έθνος, δεν είναι μ' άλλα λόγια οι ρίζες του ιστορικού υποκειμένου ενόψει της συγκρότησης εθνικιστικής ιδεολογίας και εθνικής συνείδησης⁶, παρά είναι το μεγαλειώδες και νικητήριο κρατικό σχήμα και υπόδειγμα· αυτό το κομμάτι της ελληνικής αρχαιότητας μοιάζει να τον ενδιαφέρει: ο Μέγας Αλέξανδρος του Ρήγα είναι ο Έλληνας Ναπολέων της αρχαιότητας· άλλωστε, η επαναστατικοποίηση του Ρήγα συνέπεσε χρονικά με την αρχή της εκστρατείας του Ναπολέοντα που πολλοί την είχαν προσλάβει ως πορεία απελευθέρωσης από το δεσποτισμό.

5. Βλ. και παράλληλη ερμηνεία του Σ. Ι. Ασδραχά στο ένθετο «Επτά ημέρες» της εφημερίδας *Η Καθημερινή*, 22 Μαρτίου 1998, σ. 5.

6. Βλ. και Β. Κρεμμυδάς, «Πρόσληψη και χρήσεις της αρχαιότητας στον ελληνικό Διαφωτισμό και το Εικοσιένα», *Ο Πολίτης δεκαπενθήμερος*, τ. 29 (13 Δεκεμβρίου 1996). Για το ρόλο της ελληνικής αρχαιότητας στην πολιτική πρόταση του Ρήγα βλ. Α. Βρανούσης, *ό.π.*, σ. 60, 71, *passim*.

Θα συνεχίσω την περιπλάνησή μου στη «γεωγραφία» της πολιτικής συγκρότησης του Ρήγα με μια σύντομη αναφορά στις πολιτικές και επαναστατικές συμμαχίες στις οποίες απέβλεπε ο Ρήγας, μολονότι οι σχετικές πληροφορίες είναι ισχνές. Αυτό που διακρίνω είναι ότι βάσεις για την αναζήτηση συμμαχιών ήταν ο αντιοθωμανισμός και ο αντιδεσποτισμός· όποια κίνηση εξυπηρετούσε αυτά τα δύο ήταν δυνάμει συμμαχική· και οι ελπίδες που γεννούσε ο πόλεμος των «περφωτισμένων» Αυστροουγγαρίας και Ρωσίας κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η επαναστατική έξαρση που προκαλούσε η εξαγωγή δημοκρατίας από το Ναπολέοντα, αλλά και η ευφορία από τα αποσχιστικά κινήματα των πασάδων που αναδείκνυαν τις αδυναμίες του οθωμανικού κράτους.

Το πνεύμα και η ιδέα της στήριξης στις ίδιες δυνάμεις δεν είναι κυρίαρχη στην απελευθερωτική στόχευση του Ρήγα· η πρότασή του δεν είναι πλήρως απαλλαγμένη από την ιδέα της «έξωθεν» απελευθέρωσης, ακόμη και αν αυτό δε θα είχε τη μορφή άμεσης επέμβασης, αλλά θα λειτουργούσε καταλυτικά στο πλαίσιο μιας αποφασιστικής σύγκρουσης μεταξύ γιγάντων που θα έκανε την εξέγερση των υπόδουλων να έχει πολύ ευνοϊκές προοπτικές. Να το πω σχηματικά: τα απελευθερωτικά σχέδια του Ρήγα δεν είναι εντελώς απαλλαγμένα από το σύνδρομο «ορλωφικά».

Τόσο αυτό το τελευταίο, όσο και ολόκληρη η απελευθερωτική πρόταση του Ρήγα ως πρόγραμμα συνολικής πολιτικής σύγκρουσης χρειάζονται εξήγηση που πρέπει, νομίζω, να αναζητηθεί στις κοινωνικές σχέσεις που εξέφραζαν και εκπροσωπούσαν. Αν εξετάσουμε τον κύκλο των συνεργατών του Ρήγα —δεν εννοώ μόνον τους «εν επαναστάσει» και «εν συνωμοσία» συνεργάτες, αν έχουμε να κάνουμε με συνωμοτικές και επαναστατικές κινήσεις, αλλά το σύνολο των ανθρώπων με τους οποίους συνεργαζόταν για οποιοδήποτε λόγο—, εύκολα θα παρατηρήσουμε ότι είναι άνθρωποι των παλαιών εξουσιαστικών élites — και χρησιμοποιού το «εξουσιαστικών» με την πιο ελαστική μορφή και το ευρύτερο περιεχόμενο: άνθρωποι των γραμμάτων και της σκέψης ή απλώς μαικήνες που κατάρχονταν από παλαιά τζάκια, έμποροι του βορειοελληνικού κυρίως χώρου που είχαν εγκατασταθεί ή είχαν συμφέροντα στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη και στη βόρεια Βαλκανική (Βλαχία, Μολδαβία, Βιέννη, Βουδαπέστη, Τεργέστη κ.λπ.), λόγιοι νεότερης γενιάς, άρχοντες και φαναριώτες· όλοι όμως ήταν «φωτισμένοι» και συμφωνούσαν σε μια αντιοθωμανική και απελευθερωτική βάση.

Ο κύκλος των συνεργατών του Ρήγα δεν είχε καμία σχέση —και τη λέξη «σχέση» τη χρησιμοποιού με το ευρύτερο δυνατό περιεχόμενο— με το πνεύμα, τον πολιτικό ρόλο και τις προσδοκίες των νέων εμπορικών και εφοπλιστικών élites που διαμορφώνονταν στο νότιο, το θαλάσσιο ελληνικό χώρο και δημιουργούσαν ισχυρά συμφέροντα με τα μεσογειακά λιμάνια και με τον ελληνισμό τους· με το περιβάλλον δηλαδή —ιδού πάλι το εύρος της «γεωγραφίας» μου—

όπου αναπτυσσόταν η ιδέα του έθνους και σφυρηλατούνταν οι προϋποθέσεις της Εθνικής Επανάστασης, όπως αυτή εκφράστηκε με το Εικοσιένα⁷ με το περιβάλλον όπου τα μηνύματα του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης είχαν αρχίσει να προσλαμβάνονται και να καρποφορούν ως βάσεις έκφρασης των κοινωνικών σχέσεων και των εμπνεύσεων του έθνους και όχι ως οχήματα εξυπηρέτησης παλαιού τύπου κρατικών σχέσεων και μορφωμάτων. Αυτές οι νέου τύπου αστικές élites, οι élites των σύγχρονων επιχειρήσεων και του εταιρικού κεφαλαίου, της εθνικής ιδέας και του Διαφωτισμού, οργάνωναν τα πολιτικά τους οράματα έξω από το πλαίσιο της πολιτικής πρότασης του Ρήγα: δεν είναι εν προκειμένω χωρίς σημασία ότι το Εικοσιένα δεν τη χρειάστηκε⁷: ο Ρήγας, εννοώ βέβαια το πολιτικό του πρόγραμμα, δεν είναι της εποχής των εθνικών επαναστάσεων· είναι της εποχής των αποσχιστικών και τοπικών κινημάτων ενόψει της αποδυνάμωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των ευνοϊκών αντιοθωμανικών διεθνών κινήσεων⁸: η επαναστατικότητα της πολιτικής πρότασης του Ρήγα, ο φιλελευθερισμός και το διαφωτιστικό της περιεχόμενο εξικνούνται στα όρια της εκπνοής των παλαιού τύπου αστικών σχέσεων και στο μεταίχμιο της αυτοκρατορικής με την εθνική ιδέα· ο φιλελευθερισμός και ο Διαφωτισμός του Ρήγα δεν είναι παράγωγα και παράμετροι κοινωνικών σχέσεων, παρά είναι χαρακτηριστικά και όροι πολιτικής-κρατικής οργάνωσης.

7. Βλ. και Β. Παναγιωτόπουλος, «Η δύναμη της θυσίας και το βαλκανικό όραμα», περ. *Αντί*, τ. 652 (18 Ιανουαρίου 1998), σ. 28-29.

8. Πρβλ. και Α. Βρανούσης, *ό.π.*, σ. 58 και 110.